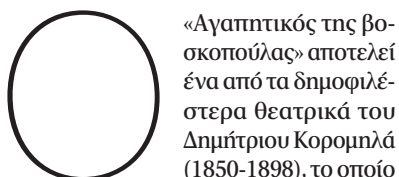

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ «ΒΟΣΚΟΠΟΥΛΑΣ»

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΟΡΔΟΥΛΙΔΗ

Ο «Αγαπτικός της βοσκοπούλας» αποτελεί ένα από τα δημοφιλέστερα θεατρικά του Δημήτριου Κορομπλά (1850-1898), το οποίο ανέβηκε για πρώτη φορά στις 30 Δεκεμβρίου 1891 στην Κωνσταντινούπολη. Ένα χρόνο νωρίτερα, στις 23 Δεκεμβρίου, ο ίδιος ο Κορομπλάς ανέγνευσε το έργο στην αίθουσα της εταιρείας των «Φύλων του λαού». Στις 30 Μαΐου 1892 η παράσταση ανέβηκε για πρώτη φορά στην Αθήνα. Η πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε το 1900 στην Κωνσταντινούπολη, από το τυπογραφείο «Κεφαλίδου». Με βάση τα στοιχεία, οι παραστάσεις του έργου και η μεγάλη επιτυχία που γνώρισε εκτόξευσαν τη δημοφιλία του τραγουδιού «Μια βοσκοπούλα αγάπσα».

Το τραγούδι ηχογραφήθηκε στην ιστορική δισκογραφία, στην Ελλάδα, στην Αμερική αλλά και στο Μιλάνο, και μεταφέρθηκε αργότερα στον κινηματογράφο, για πρώτη φορά το 1932. Πέρασε, δε, σε διάφορα ρεπερτόρια, λόγια και λαϊκά. Ο Κορομπλάς εμπνεύστηκε το θεατρικό του από ένα ποίημα του Γεωργίου Ζαλοκώστα (1805-1858), με τίτλο «Το φύλημα». Ο Ζαλοκώστας γεννήθηκε στο Συρράκο στα Τζουμέρκα. Εξέδωσε για πρώτη φορά το ποίημα μάλλον το 1851. Πάντως, το 1853 περιλαμβάνεται στο τεύχος 23 του περιοδικού «Ευτέρπη» (σελ. 547), όπου κάτω από τον τίτλο του κάποιος μπορεί να διαβάσει τη σημείωση: «κατά το Ιταλικόν». Ο Τιμολέων Αρπιάς (1850-1929), ποιητής και θεατρικός συγγραφέας, από τους ιδρυτές του Φιλολογικού Συλλόγου Αθηνών «Παρνασσός», σε παλαιότερο κείμενό του το οποίο φαίνεται να γράφτηκε μετά τον θάνατο του Ζαλοκώστα και εμφανίζεται στις σελίδες της εφημερίδας *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς* της Νέας Υόρκης (τεύχος Ιουνίου 1921, σελ. 24), περιγράφει το πώς ο Ζαλοκώστας αντέγραψε και μετέφρασε στα ελληνικά το ποίημα του Ιταλού Giambattista Felice Zappi (1667-1719), από το οποίο προέκυψε το «Φύλημα».

Και πράγματι, το ποίημα με τίτλο «In quell'età ch'io misurar solea» φαίνεται πως είναι αυτό που ενέπνευσε στον Ζαλοκώστα το «Φύλημα»:

«το ποίημα αναφέρεται στο πρώτο φιλή που δέχτηκε ένας μικρός βοσκός από μια όμορφη αρκαδική Νύμφη, τη Χλόη, και το οποίο εξακολουθεί να θυμάται, μεγάλος πια αλλά ακόμη ερωτευμένος, και το τραγουδά μέσα από τον ποιητικό του λόγο με μια γλυκιά πίκρα, μιας και η κοπέλα δεν δείχνει να έχει καμία ανάμνηση του ίδιου ή του φιλιού τους. Το ποίημα πρέπει να γράφτηκε λίγα χρόνια πριν από τον θάνατο του Zappi, δηλαδή στις αρχές του 18ου αιώνα» (Ηβη Καζαντζή, *Λογοτεχνικές και πολιτισμικές διαδρομές ενός συνέτου. Η πώς μια αρκαδική νύμφη μεταμυριέζεται σε ελληνίδα και σεφραδίτσα βοσκοπούλα*. «Ζητήματα Νεοελληνικής Φιλολογίας», 2016: 799).

Το ποίημα του Zappi μελοποιήθηκε από τον Bonifazio Asioli (1769-1832), μάλλον το 1810, δηλαδή, 91 χρόνια μετά τον θάνατο του Zappi. Το συναρπαστικό της ιστορίας είναι το εξής: ο Ζαλοκώστας έζησε από το 1814 μέχρι περίπου το 1821 στο Λιβόρνο της Ιταλίας, όπου εγκαταστάθηκε η οικογένειά του. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό, εκτός από το ποίημα, να

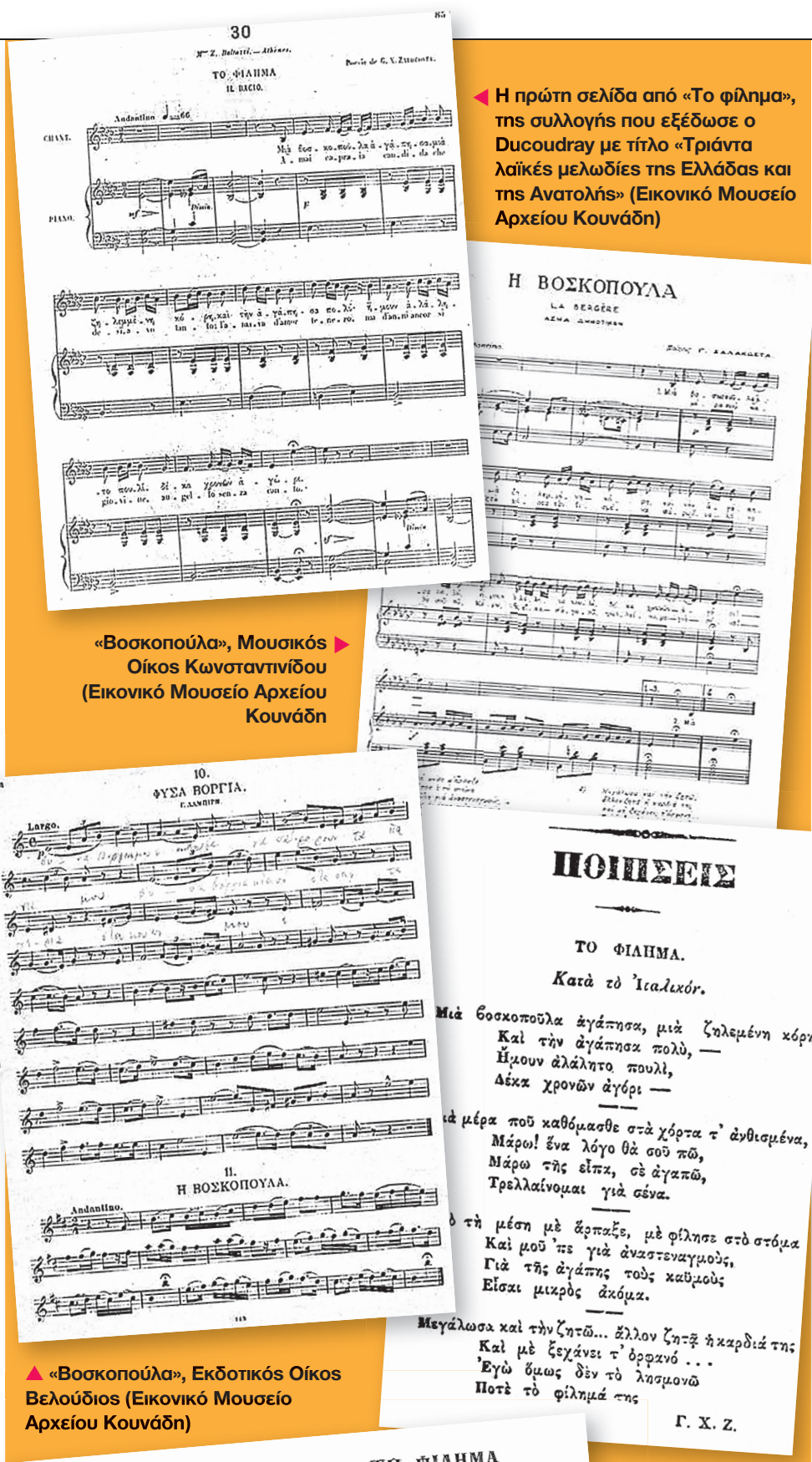
υποθέσουμε, με μια σχετική ασφάλεια, πως το ποίημα μελοποιήθηκε περίπου 25 χρόνια μετά τη συγγραφή του και πάντως πριν να γραφτεί η παράσταση του Κορομπλά. Ο αγαπτικός της Βοσκοπούλας», το 1890-1891.

Το τι συνέβη, όμως, στα Ολύμπια του 1875 όσον αφορά στον διαγωνισμό σύνθεσης, αλλά και γενικώς με την πασίγνωστη μελωδία του «Φιλήματος», παραμένει ακόμη και τώρα ασαφές. Όπως μας ενημερώνει ο Γιώργος Κωνσταντίνος, «στο περιοδικό Le Parnasse της 15.3.1882 σ. 9, ο R. Miles γράφει ότι άκουσε κάποια έργα της Foscariņa και δεν μπορεί να μη σχολιάσει την ομορφιά τους. [...] Επίσης αναφέρεται στο *Φύλημα* που βραβεύθηκε στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας [...]» («Μαρία Φωσκαρίνα Δαμασκηνού», 2019: 295-296). Προφανώς, ο αρθρογράφος αναφέρεται στα «Ολύμπια», των οποίων η προηγούμενη, από την ημερομηνία δημοσίευσης του γαλλικού άρθρου, διοργάνωση πραγματοποιήθηκε το 1875, όταν δηλαδή και ζητήθηκε η μελοποίηση του «Φιλήματος». Είναι, όμως, η Φωσκαρίνα αυτή που χάρισε την πασίγνωστη μελωδία στο «Φύλημα»; Όπως μας ενημερώνει ο Κωνσταντίνος, η παρτιτούρα της Φωσκαρίνας χάθηκε.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΡΕΡ ΚΑΙ ΑΝΤΡΕΑΣ ΣΑΪΛΕΡ

Στις 14 Αυγούστου 1889, στην *Εφημερίδα*, διαβάζουμε ένα άρθρο με τίτλο «Εκ του αθηναϊκού βίου. Μάρκος Βόταρης». Μεταξύ των άλλων, ο αρθρογράφος αναφέρει: «Τον συνθέτην αυτόν [Παύλος Καρρέρ, 1829-1896] εγνώριζα και πρότερον εκ μικρών τινών αλλ' επιτυχών συνθέσεων και εξετίμων δε ιδιαίτερος πάντοτε, διότι προσεβίβει να πλάσσει το ελληνικόν εν τη μουσική προσδίδων εις τας συνθέσεις του ανατολικόν χρωματισμόν. Τοῦτο δε έχει καταστήσει τινάς τούτων δημοτικότητας, ως την «Βοσκοπούλαν» του Ζαλοκώστα και τον «Γέρον Δάμον» του Βαλαωρίτου». Όπως μας πληροφορεί η Αύρα Ξεπαπαδάκου, ο Καρρέρ έλαβε μέρος στον διαγωνισμό των «Ολυμπίων» του 1875, μελοποιώντας, μεταξύ των άλλων, και το «Φύλημα» (Ξεπαπαδάτου, «Ο Παύλος Καρρέρ και το μελοδραματικό του έργο 1829-1896», 2005). Στο βιβλίο τους, η Καίτη Ρωμανού, η Μαρία Μπαρμπάκη και ο Φώτης Μουσουλίδης *Η ελληνική μουσική στους Ολυμπιακούς Αγώνες και τις Ολυμπιάδες (1858-1896)* (2004: 111-120), περιέχουν τη συμφωνική παρτιτούρα-μελοποίηση του Καρρέρ του ποιήματος του Ζαλοκώστα. Η μουσική δεν έχει καμία σχέση με την πασίγνωστη μελωδία.

Στις 7 Φεβρουαρίου του 1893, ο Οδυσσεύς Ανδρεάδης δημοσιεύει ένα κείμενο, μια περιλήψη της υπόθεσης της παράστασης, στο περιοδικό *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησης*, τεύχος 16, σελ. 315. Στον τίτλο του άρθρου διαβάζουμε: «Θέατρον Βέρδη - Ο

Αγαπτικός της Βοσκοπούλας, ειδύλλιον εις πράξεις πέντε, υποδ. Δημ. Κορομπλά, μέλος Ducoudray με τίτλο «Τριάντα λαϊκές μελωδίες της Ελλάδας και της Ανατολής» (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Η πρώτη σελίδα από «Το φύλημα», της συλλογής που εξέδωσε ο Ducoudray με τίτλο «Τριάντα λαϊκές μελωδίες της Ελλάδας και της Ανατολής» (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

«Βοσκοπούλα», Μουσικός Οίκος Κωνσταντινίδου (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

«Βοσκοπούλα», Εκδοτικός Οίκος Βελοδιδίου (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

«Βοσκοπούλα», Λιθογραφείον Κόλμαν (Αρχείο Ελλήνων Μουσουργών Θωμά Ταμβάκου)

Ηταν, τελικά, όντως ο Ανδρέας Σαΐλερ (1828-1903) ο συνθέτης της γνωστής μελωδίας, που μεταξύ των άλλων κέρδισε και τον διαγωνισμό για τα «Ολύμπια» του 1875; Αραγε, ήταν και το «Φύλημα» μία από τις μελοποιήσεις του που κέρδισαν στον διαγωνισμό; Εάν ναι, τότε πώς εξηγείται το γεγονός ότι ο Louis-Albert Bourgault-Ducoudray (1840-1910), ενώ συμπεριλαμβάνει το τραγούδι στη διάσημη συλλογή του, η οποία εκδόθηκε το 1876, δηλαδή έναν χρόνο μετά τα «Ολύμπια» του 1875, όχι μόνο δεν αναφέρει το όνομα του συνθέτη αλλά στην υποσημειώσή του, στο τέλος της παρτιτούρας, ξεκαθαρίζει: «Αυτή η μελωδία, που έχει τον συνθιγμένο χαρακτήρα του ευρωπαϊκού μινόρε τρόπου, μαρτυρά την ιταλική της καταγωγή. Την ακούσαμε να τραγουδιέται στην Αθήνα από πολλά άτομα, με παραλλαγές. Τη μελωδική εκδοχή που παραδίδουμε εδώ, την φερόμενη στην κ. Ζ. Μπαλτατζή, η οποία την είχε εναρμονιάσει. Αναπαράγουμε στη συνοδεία μας την αρμονία της κ. Μπαλτατζή» (1876: 85-87). Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή της τονικότητας της καταγραφής φαίνεται κάθε άλλο παρά τυχαία (Μι ύφεση μινόρε). Τέσσερα χρόνια αργότερα, ο Αντώνιος Σιγάλας στη *Συλλογή εθνικών ασμάτων* του 1880, συμπεριέλαβε το τραγούδι σε βυζαντινή παρασημαντική (σελ. 178-179). Ούτε αυτός αναφέρει τον συνθέτη. Η αναγγελία της παράστασης στην Αθήνα του 1892, γραμμένη στην *Εφημερίδα*, της οποίας ιδιοκτήτης είναι ο ίδιος ο Κορομπλάς, μάλλον συσκοτίζει περισσότερο: «Σήμερον παριστάνεται εν τω θεάτρω τω εντός του κήπου Ορφανίδου υπό του θιάσου του κ. Ταβούληρη το δραματικόν ειδύλλιον του κ. Δ. Κορομπλά. [...] Η μουσική εκ δημωδών ασμάτων απα-

τιζομένη συνημολογήθη υπό του κ. Σαΐλερ» (30 Μαΐου). Τι εννοεί, άραγε, πως η μουσική αποτελείται από δημώδη άσματα, εφόσον στα «Ολύμπια» του 1875 το ποίημα μελοποιήθηκε από συνθέτες της εποχής; Μήπως αυτού του τύπου η διατύπωση αποτελεί μέρος του ιδιότυπου μάρκετινγκ της εποχής; Και ποιος, όμως, είναι ακριβώς ο ρόλος του Σαΐλερ; Τι σημαίνει, με μουσικούς δρους και στην πράξη, ότι «συναρμολόγησε» τα τραγούδια; Σε ποιον βαθμό τα επεξεργάστηκε;

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΤΙΤΟΥΡΕΣ

Σε κάθε περίπτωση, η τονικότητα της Μι ύφεση μινόρε, στην οποία είναι καταγεγραμμένη η παρτιτούρα στον Ducoudray, όπως είδαμε παραπάνω, εμφανίζεται και σε εμπορική παρτιτούρα εποχής, που φέρει εξώφυλλο με τίτλο «Ελληνικοί χοροί και δημόδη τραγούδια» (Μουσικός Οίκος Κωνσταντινίδου). Περιέχει, δε, δύο τραγούδια: «Το καράβι», στο οποίο αναγράφεται ως συνθέτης ο Σαΐλερ και το «Η βοσκοπούλα», στο οποίο αναγράφεται «Ασμα δημοτικόν». Ο τίτλος των τραγουδιών δίνεται και στα γαλλικά (Le bateau και La bergère). Μολονότι και αυτή η καταγραφή πραγματοποιήθηκε στην ίδια τονικότητα, η μετάφραση αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιεί από αυτήν του Ducoudray, ο οποίος επιλέγει να μεταφράσει τον τίτλο στα ιταλικά (Il bacio), παρότι ο ίδιος είναι Γάλλος. Ενώ η μελωδική γραμμή είναι ίδια και στις δύο παρτιτούρες, η αρμονία και γενικότερα η συνοδεία παρουσιάζουν διαφορές. Η καταγραφή στην εμπορική παρτιτούρα είναι πιο κοντά στη δισκογραφική εκτέλεση της Φιλαρμονικής του Δήμου Πειραιά. Η ίδια καταγραφή κυκλοφορεί και μόνη της, από τον Εκδοτικό Οίκο «Βελοδιδίου», αυτή τη φορά καταγράφοντας μουσικά και τις τρεις στροφές: πάλι με τον υπότιτλο «Ασμα δημοτικόν» και τον τίτλο μεταφρασμένο στα γαλλικά. Δυστυχώς, δεν είναι δυνατόν να χρονολογήσουμε την έκδοση των δύο μουσικών καταγραφών. Η εναρμόνιση στην παρτιτούρα του Ducoudray, η οποία όπως είδαμε παραπάνω είναι της Μπαλτατζή, φαντάζει αρκετά άστοχη, κατά σημεία.

Σε άλλη εμπορική παρτιτούρα, η οποία στο εξώφυλλο της φέρει τον τίτλο «Το Ρηνάκι, Η βοσκοπούλα, Ελληνικοί χοροί και δημόδη τραγούδια» περιέχει τις προαναφερθείσες καταγραφές, σε δισκευή του Ρήγα Ακρίτα (Εκδόσεις Γαϊτάνου). Αυτή τη φορά, η τονικότητα που επιλέγεται είναι αυτή της Φα μινόρε. Αυτό που ξεχωρίζει είναι η συχορδία της τρίτης ματζόρε, η οποία εκτελείται στον στίχο «και την αγάπσα πολύ», κάτι το οποίο δεν συναντάμε στις προηγούμενες δύο, και μάλλον παλαιότερες από αυτήν, καταγραφές. Παρ' όλα αυτά, το τραγούδι καθιερώθηκε, και εκτελείται έτσι και σήμερα, με αυτήν την εναρμόνιση.

Για ακόμη μία φορά, ο Εκδοτικός Οίκος «Βελοδιδίου» κυκλοφορεί καταγραφή της βοσκοπούλας, αυτή τη φορά στη σειρά «Συλλογή Ελληνικών τεμαχίων δια βιολιόν ή μανδολιόν - Άνευ λέξεων». Η συγκεκριμένη παρτιτούρα αποτελείται από δύο καταγραφές: το «Φύσα βοργιά» και το «Η βοσκοπούλα». Και τα δύο τραγούδια περιλαμβάνονται σε μια σελίδα. Κάτω από τον τίτλο του «Φύσα βοργιά» ανα-

γράφεται το όνομα του Γεωργίου Λαμπίρη (1833-1889). Αραγε, αυτό σημαίνει ότι το ίδιο όνομα ισχύει και για την καταγραφή της Βοσκοπούλας, η οποία βρίσκεται ακριβώς από κάτω στην ίδια σελίδα; Η τονικότητα που επιλέγεται αυτή τη φορά είναι αυτή της Σι μινόρε.

Ο Λαμπίρης εμφανίζεται ως συνθέτης και σε μία ακόμη καταγραφή, η οποία αφιερώθηκε, όπως διαβάζουμε στο εξώφυλλο, στην Αικατερίνη Μεταξά. Αυτή τη φορά, στη συγκεκριμένη παρτιτούρα εμπορίου, η οποία το πιθανότερο είναι η παλαιότερη όλων, ο τίτλος που εμφανίζεται είναι «Το φύλημα» (Λιθογραφείον Κόλμαν). Κάτω από τον τίτλο διαβάζουμε «Ασμα δημοτικόν». Παρ' όλα αυτά, ακριβώς από κάτω αναγράφεται: «Ποίσις Γ. Ζαλοκώστα - Μουσική Γ. Λαμπίρη». Ενώ πρόκειται για διαφορετική μελωδία, κάποιος μπορεί εύκολα να αντιληφθεί την πολύ στενή συγγένεια με τη γνωστή μελωδία της βοσκοπούλας. Προκύπτει, μάλιστα, για μια πρώτη μελοποίηση, η οποία για διάφορους λόγους υπέστη επεξεργασία αργότερα, ώστε να φθάσει στη μορφή που γνωρίζουμε;

Τέλος, όσον αφορά τους υποψήφιους συνθέτες, αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση και της πρώτης κινηματογραφικής μεταφοράς του έργου, το 1932. Στους τίτλους αρχής διαβάζουμε: «Μουσική - Δ. Λαυράγκα». Ποιος είναι ο ρόλος του Λαυράγκα (1860-1941) στην ταινία, όσον αφορά τα μουσικά;

Το θεατρικό έργο, μαζί και το περιβόητο άσμα, απέκτησαν μεγάλη δημοφιλία και στον εβραϊκό πληθυσμό. Όταν η παράσταση παίχτηκε το 1895 στη Σμύρνη από τον θίασο «Μετανδρος», άμεσα το τραγούδι μεταφράστηκε στην λαντίνο και έλαβε τον τίτλο «Una pastora yo ami». Στις 12 Μαρτίου 1903, μαθητές της σχολής Alliance Israélite Universelle ανέβασαν το έργο «La chobana», δηλαδή, «Η βοσκοπούλα» (βλ. Αλμπέρτος Ναρ, *Κείμενη επί ακτής θαλάσσης*, 1997). Στις 10 Μαρτίου του 1906, η εβραϊκή φιланθρωπική οργάνωση «Οζέρ Νταλίμ» ανέβασε στο θέατρο Σπόρτιγκ την παράσταση με τίτλο «El amante de la pastora», δηλαδή, «Ο αγαπτικός της βοσκοπούλας». Ο Χρίστος Σολομωνίδης μας πληροφορεί ότι το ελληνικό έργο μετέφρασε στην λαντίνο ο «συμριναίος ελληνομαθής Ιουδαίος Κασέρ» (*Το θέατρο στη Σμύρνη*, 1954).

Μέχρι στιγμής, η παλαιότερη ηχογράφηση του «Una pastora yo ami» που έχουμε εντοπίσει προέρχεται από τον δίσκο της Gloria Levy «Sephardic Folk Songs», ο οποίος κυκλοφόρησε το 1959 από τη Folkways Records (FW 8737). Η Levy γεννήθηκε στη Νέα Υόρκη και το πραγματικό της όνομα ήταν Gloria DeVidas Kirchheimer. Ο πατέρας της, όμως, καταγόταν από τη Σμύρνη, ενώ η μητέρα της από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Στη συγκεκριμένη ηχογράφηση το τραγούδι εμφανίζεται με τον τίτλο «La Pastora». Το 1965, ο ισπανός συνθέτης Joaquín Rodrigo Vidre (1901-1999) ολοκληρώνει το έργο του «Cuatro canciones sefardíes», για πιάνο και φωνή, έργο το οποίο φαίνεται πως κυκλοφόρησε το 1968. Ενα από αυτά τα τέσσερα σεφαραδίτικα τραγούδια είναι και το «Una pastora yo ami».

Ο Νίκος Ορδουλίδης είναι μουσικολόγος, επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Εκτός άλλων έχει γράψει: «Η δισκογραφική κορδέλα του Βασίλη Τοπσιάν» (Ιούνιος, 2014), «Η εποχή του ρεμπέτικου: το λαϊκό πιάνο» (Τριηκνήπεια, 2018)

ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

ΜΙΑ ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ ΜΕ ΜΥΘΟΥΣ, ΠΑΡΑΛΛΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ